

К.А. ГУСЄВА, І.А. ГОРБАЧ-КУДРЯ

Катерина Анатоліївна Гусєва, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ

Іванна Анатоліївна Горбач-Кудря, магістрант Національної академії внутрішніх справ, старший інспектор з особливо важливих доручень Департаменту оперативної підтримки Національної поліції України

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕВЕНТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Психологічне домашнє насильство в аспекті кваліфікації як злочину, відповідальність за яке передбачена ст. 126¹ Кримінального кодексу України («Домашнє насильство»)¹, або правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 173² Кодексом України про адміністративні правопорушення («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»)², є доволі складним явищем. Попри численні наукові доробки у сфері протидії домашньому насильству, власне незаперечним є факт того, що основна увага зосереджується на таких формах домашнього насильства, як фізичне (М.І. Бажанов, В.О. Владіміров, О.О. Дудоров, А.А. Запорожець, М.І. Коржанський, Г.К. Костров, Г.А. Крігер, В.М. Кудрявцев, В.М. Куца, П.С. Матишевський, М.М. Мельник, Б.С. Нікіфоров, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Р.Д. Шарапов), економічне (І.В. Басиста, О.М. Василенко, А.К. Виноградова, Н.І. Гнатюк, Д.Г. Заброта, А.А. Запорожець, Л.В. Жарова, Г.В. Кобеньок, О.В. Полковенко, Т.В. Полковенко, О.М. Черевач, Я.І. Юрків) та сексуальне (О.О. Дудоров, А.Б. Утямішев, Д.П. Москаль, О.В. Піддубна, Ю.Є. Пудовочкін, С.В. Романцова, А.В. Савченко). У практиці превентивних підрозділів Національної поліції України існує спрощений підхід у кваліфікації психологічного домашнього насильства, який часто у «гонитві за перемогою справедливості» призводить до того, що поліцейські не помічають, що кривдник фізичного домашнього насильства є водночас жертвою психологічного домашнього насильства.

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю наукових, науково-методичних розробок, пов'язаних із функціонуванням Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»² та дискусійністю, що виникає між результатами превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України та дослідженнями кримінології, криміналістичної віктимології (О.В. Ковальова, Н.В. Аніщук, К.Б. Левченко, Г.О. Христова, В.М. Бондаровська, О.О. Кочеміровська).

Мета цієї статті обумовлена актуальністю проблеми психологічного домашнього насильства, складнощами у його кваліфікації як особливої форми злочину або адміністративного правопорушення та необхідністю уточнення понятійного апарату існуючого законодавства.

Завдання формулюються виходячи із теми, актуальності та окресленої мети і полягають у такому: здійснити огляд основних тлумачень поняття «психологічного домашнього насильства» у законодавстві та науковій літературі, визначити основні ознаки, за якими здійснюється кваліфікація психологічного домашнього насильства, на прикладах із практики превентивних підрозділів Національної поліції дати аналіз вичерпності механізму кваліфікації психологічного домашнього насильства та накреслити перспективи вирішення існуючої проблеми, сформулювати відповідні пропозиції у висновках.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашнього насильства» психологічне насильство визначено як форма домашнього насильства, до якого належать «словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи»³.

За ст. 126¹ ККУ суб'єктивна сторона психологічного домашнього насильства як злочину характеризується системністю та наявністю умислу, що «призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи»⁴.

Статтею 173² КУпАП до психологічного домашнього насильства віднесено «погрози, образи чи переслідування, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого»⁵.

Отже, психологічне домашнє насильство у законодавчому плані фактично позбавлено тієї межі, де адміністративне правопорушення переходить у злочин. Якщо Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко вказує на завершеність діяння чи бездіяльності та обов'язковість завдання моральної шкоди особі жертви, так само, як і відповідна норма Кримінального кодексу України, але з акцентом на суспільну небезпечність такої моральної шкоди, то норма Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає, що і звичайні поодинокі випадки без кінцевого результату заподіяння моральної шкоди є психологічним домашнім насильством. Така плінність причиново-наслідкового зв'язку між суб'єктивною та об'єктивною сторонами правопорушення може провокувати виникнення ситуацій необ'єктивного оцінювання з боку поліцейського відсутності/наявності складу правопорушення.

Урядова уповноважена з питань гендерної політики, доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор Катерина Левченко розглядає психологічне домашнє насильство як початковий етап до інших форм домашнього насильства, зокрема економічного, сексуального та фізичного. Науковець зазначає, що відсоток дзвінків на гарячу лінію з приводу психологічного насильства у 2016 р. перевищив відсоток скарг щодо фізичного насильства (50 % проти 39 %)⁶. Прояви психологічного домашнього насильства вона пояснює з позиції особи кривдника як наслідок «низької самооцінки агресора та нестабільності психіки, яка обертається бажанням контролювати або знущатися над іншими для того, щоб відчувати себе повноцінним і врівноваженим». Ознаками, за якими можна кваліфікувати психологічне домашнє насильство, К. Левченко вважає посягання на особистий простір жертви, коло друзів, родичів, обмеження спілкування з ними, ревності, постійне прискіпування до дрібниць, починаючи від якості прибирання вдома до зовнішнього вигляду. Дитину-свідка акту домашнього насильства, на думку К. Левченко, також слід вважати жертвою психологічного домашнього насильства.

Така позиція суперечить ранішнім науковим дослідженням Томісона Адама та Таччі Джоя, які доводять, що на відміну від фізичного та сексуального насильства поодинокі подія не є психологічним домашнім насильством. Для цього виду насильства характерним є формування клімату або поведінкового паттерну, і важливим компонентом для кваліфікації психологічного домашнього насильства є його систематично повторюваний характер⁷. Психологічне домашнє насильство, на думку Андрю Вачсс, може бути навмисним або ненавмисним, але це завжди триваюча поведінка, а не поодинокий випадок⁸.

Експерт з питань емоційного насильства Саллі Браун, як і Адам Томізон, Джой Таччі та Андрю Вачсс, поділяє думку про систематичний тривалий характер такого правопорушення (злочину), як психологічне домашнє насильство. Вчинення такого виду правопорушення (злочину) пов'язане із поступовим підживленням впевненості жертви домашнього насильства та віри у себе. Ознаками, за якими можна кваліфікувати психологічне домашнє насильство, є такі: знущання, постійне почуття провини, постійний контроль за найдрібнішими діями, широкі жести за мовчання, маніпуляції, руйнація планів жертви з поясненням, що вона сама все може зруйнувати, «торги» компліментами, відсутність емпатії, переконання жертви, що вона не має рації, контроль за грошима жертви, втручання до стосунків третіх осіб, зміни в поведінці жертви, прагнення бути наодинці, ігнорування кривдника⁹.

В. Зубатенко, досліджуючи психологічне насильство, зазначає, що це «вплив на близьку людину з метою встановити контроль за її поведінкою і ствердити свою владу над нею»¹⁰. Воно виражається у вигляді заборон, агресії, контролю, засудження, погроз, приниження, ігнорування, дорікань, шантажу, лайки, маніпуляції, висміювання тощо. Загалом психологічним насильством, як зазначає В. Зубатенко, може бути будь-який словесний акт, спрямований на підживлення психоемоційного стану людини.

Отже, психологічне домашнє насильство у сфері законодавства України про адміністративні правопорушення – це продовжуване адміністративне правопорушення, яке складається із низки ідентичних проступків, що вчиняються неодноразово з однаковою метою, формою вини, тими ж суб'єктами, засобами дії і які становлять у сукупності єдине правопорушення¹¹. Ця форма такого адміністративного правопорушення, як домашнє насильство, на відміну від фізичного та економічного, не може характеризуватися незавершеністю. Тобто, психологічне домашнє насильство за своєю природою обов'язково завдає моральну шкоду особі, інакше маємо справу із звичайним міжособистісним конфліктом.

Психологічне насильство виникає скрізь, де є близькі стосунки чи авторитет однієї людини для іншої. На відміну від звичайного міжособистісного конфлікту психологічне домашнє насильство характеризується циклічністю та має, на думку В. Зубатенко¹², три фази розгортання. Перша фаза розгортання – загострення напруги. Друга фаза – безпосереднє насильство. Третя завершальна – примирення, яка з часом знову переходить у першу фазу – наростання напруги. Завершальна фаза – примирення насправді може містити широке каяття насильника, яке поступово у систематичному повторюванні може перетворюватися на ще одну маніпуляцію.

У практичні діяльності превентивних підрозділів Національної поліції трапляються випадки, коли виклик поліцейських за спеціалією «102» здійснює жертва фізичного або економічного домашнього насильства, яка при більш глибокому розслідуванні та розгляді правопорушення є кривдником у психологічному домашньому насильстві. Для ілюстрації наведемо декілька прикладів.

Гр. К має дружину, разом із якою мешкає у трикімнатній квартирі матері дружини – гр. З. Гр. З – особа похилого віку, проте це не заважає їй весь час дорікати зятеві, що він не зміг придбати помешкання у м. Києві. Комунальні послуги за помешкання сплачує гр. К, так само і усі побутові потреби. Особовий рахунок на квартиру записаний на ім'я гр. З, тому вона вважає, що у помешканні всі мають дотримуватися вста-

новлених нею правил. Гр. К та його дружина у шлюбі 20 років. Дітей не мають. Дружина гр. К любить і поважає матір, гр. З, тому не заперечує їй ні в чому. 15 червня 2018 р. о 19 год. 15 хв. гр. К повернувся додому нападпитку після святкування дня народження з колегами. Біля порогу його зустріла теща, висловлюючи словесні образи. Гр. К пройшов до кімнати, в якій мешкав разом із дружиною, та закрив двері. Гр. З увірвалася до кімнати, погрожуючи, що викличе поліцію, оскільки гр. К нападпитку і не прописаний в її помешканні. Виникла словесна перепалка, в результаті якої гр. З перетелефонувала на спеціальну лінію «102» і повідомила, що її зять прийшов додому у нетверезому стані та чинить домашнє насильство. Адресу виклику гр. З не повідомила та кинула телефонну слухавку. Через двадцять хвилин у помешкання з роботи повернулася дружина гр. К. Гр. З почала вимагати в неї, щоб остання вигнала чоловіка, гр. К, з квартири і викликала поліцію за спеціалією «102». Дружина гр. К вигнала чоловіка з квартири на вулицю та викликала поліцію. По приїзді поліцейських правопорушника виявлено не було, про що було зазначено у рапорті за результатами виїзду. Приблизно з 22 год. до 23 год. гр. К зробив дві спроби повернутися до квартири, але гр. З не дозволила дружині гр. К відчинити двері та змусила викликати поліцію, посилаючись на підвищення артеріального тиску та посилення серцебиття. Разом із поліцією дружина викликала бригаду швидкої допомоги для надання екстреної медичної допомоги гр. З. Для прийняття рішення усі матеріали за викликом поліції за лінією «102» передано дільничному офіцеру поліції.

Гр. Л доглядає похилого віку матір гр. М. Гр. Л прописана у двокімнатній квартирі матері, хоча і має власне помешкання в іншому районі. Щоб не кидати роботу і при цьому доглядати матір, гр. Л переїхала до квартири гр. М. Гр. М часто розказує сусідам як її донька гр. Л вчиняє по відношенню до неї домашнє насильство (напр., обливає водою, відмовляється виконувати дрібні побутові забаганки), проте поліцію у таких випадках вона не викликає, а просить, щоб зробили виклик особи, які час від часу винаймають квартиру навпроти і не знають подробиць співмешкання доньки та матері. Також гр. М має візитівку із номером дільничного офіцера поліції, який обслуговує адміністративну зону, на якій розташований її будинок. За словами гр. М, домашнє насильство гр. Л вчиняє у відповідь на зауваження першої.

В обох випадках маємо справу із психологічним домашнім насильством і в обох випадках «жертви домашнього насильства» – особи похилого віку, діагностувати особу кривдника в яких поліцейському дуже складно. Причинами такого стану справ є відсутність механізмів діагностування, збирання доказів вчинення психологічного домашнього насильства та водночас і його попередження як адміністративного правопорушення.

Отже, складність виявлення природи психологічного домашнього насильства потребує у випадках повідомлення про вчинення домашнього насильства залучення до діагностики особи кривдника та особи жертви кваліфікованого працівника із спеціальними знаннями у галузі психології. Лише після проведення психологічного дослідження фахівцем остаточно може бути встановлено, є особа кривдником чи жертвою.

Викладений вище матеріал дає змогу зробити такі висновки.

У п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про протидію та запобігання домашньому насильству» доречно уточнити вид злочину та адміністративного правопорушення за часом, конкретизувати причинно-наслідковий зв'язок між його об'єктивною та суб'єктивною сторонами, а також замінити словосполучення «шкода психічному здоров'ю» на більш юридично виправдане «моральна шкода»¹³ та викласти в такій редакції: *«психологічне насильство – форма домашнього насильства, що має продовжуваний характер та виявляється у словесних образах, погрозах, у тому числі щодо третіх осіб, приниженнях, переслідуваннях, залякуваннях, інших діях, спрямованих на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері і як результат викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинити емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали моральної шкоди»*.

Частину 1 ст. 173² КУПАП у частині, що стосується психологічного домашнього насильства, доповнити уточненням у дужках, що вони повинні мати систематичний характер, і наслідок, визначений у п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про протидію та запобігання домашньому насильству», та викласти у редакції як *«вчинення домашнього насильства психологічного характеру (систематичні погрози, образи чи переслідування), внаслідок чого у постраждалої особи виникли побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційна невпевненість, нездатність захистити себе або завдано моральної шкоди потерпілому»*.

У виявленні факту домашнього насильства будь-якої форми обов'язковим є залучення фахівця із спеціальними знаннями у галузі психології для діагностики особи кривдника та особи жертви психологічного домашнього насильства, що потребує законодавчого закріплення у Законі України «Про протидію та запобігання домашньому насильству» та процесуальному законодавстві.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20131215> (дата звернення: 04.05.2019).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.05.2019).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 01.05.2019).

⁴ Стаття 126¹ «Домашнє насильство». Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20131215> (дата звернення: 04.05.2019).

⁵ Стаття 173² «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування». Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.05.2019).

⁶ Левченко К., Калашиник О. Тільки не мовчи... Домашнє насильство починається з «незначних дрібниць» *Українська правда*. 2017. 09 червня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/9/224605/> (дата звернення: 01.05.2019).

⁷ Tomison Adam M and Joe Tucci. Emotional Abuse: The Hidden Form of Maltreatment. *NCPIC Issues* № 8 September 1997. URL: <https://aifs.gov.au/cfca/publications/emotional-abuse-hidden-form-maltreatment> (дата звернення: 04.05.2019).

⁸ Vachss Andrew. 1994. «You Carry the Cure In Your Own Heart.» *Parade*, 28 August 1994. URL: http://www.vachss.com/av_dispatches/disp_9408_a.html (дата звернення: 04.05.2019).

⁹ 14 ознак емоційного насильства у стосунках *Українська правда*. 2017. 25 серпня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/25/226022/> (дата звернення: 04.05.2019).

¹⁰ Валерія Зубатенко. Нотатки про психологічне насильство. *Гендер в деталях*. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/zubatenko-134061.html> (дата звернення: 04.05.2019)

¹¹ Щодо скоєння особою триваючого правопорушення: лист Міністерства юстиції України від 01.12.2003 р. № 22-34-1465 / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1465323-03> (дата звернення: 04.05.2019).

¹² Валерія Зубатенко. Вказана праця.

¹³ Горбач-Кудря І.А. Фізичне насильство як форма скоєння адміністративного правопорушення, пов'язаного із вчиненням особою домашнього насильства. *Тридцять треті економіко-правові дискусії* (юридичне спрямування): матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції. Львів, 2018. С. 85–87.

Резюме

Гусева К.А., Горбач-Кудря І.А. Особливості кваліфікації психологічного домашнього насильства у практичній діяльності превентивних підрозділів Національної поліції України.

У статті здійснено огляд основних тлумачень поняття «психологічного домашнього насильства» у законодавстві та науковій літературі, визначено основні ознаки, за якими здійснюється кваліфікація психологічного домашнього насильства. На прикладах із практики превентивних підрозділів Національної поліції проаналізовано питання вичерпності механізму кваліфікації психологічного домашнього насильства. Подано власне бачення вирішення існуючої проблеми, що оформлено відповідними пропозиціями у висновках.

Ключові слова: психологічне домашнє насильство, емоційне насильство, продовжуване адміністративне правопорушення, ознаки кваліфікації психологічного домашнього насильства, особа кривдника, особа жертви психологічного домашнього насильства.

Резюме

Гусева Е.А., Горбач-Кудря И.А. Особенности квалификации психологического домашнего насилия в практической деятельности превентивных подразделений Национальной полиции Украины.

В статье сделан обзор основных толкований понятия «психологического домашнего насилия» в законодательстве и научной литературе, определены основные признаки, по которым осуществляется квалификация психологического домашнего насилия. На примерах из практики превентивных подразделений Национальной полиции проанализирован вопрос совершенства механизма квалификации психологического домашнего насилия. Представлено видение решения существующей проблемы, оформленное соответствующими предложениями в выводах.

Ключевые слова: психологическое домашнее насилие, эмоциональное насилие, продолжающееся административное правонарушение, признаки квалификации психологического домашнего насилия, личность обидчика, личность жертвы психологического домашнего насилия.

Summary

Guseva K., Gorbach-Kudrya I. Specific qualification of psychological domestic violence in the practice of the preventive units of the National Police of Ukraine.

In this article reviews the main interpretations of the concept of «psychological domestic violence» in the legislation and scientific literature, defines the main features by which the qualification of psychological domestic violence is carried out. Examples from the practice of the preventive units of the National Police analyzed the issue of exhaustion of the mechanism of qualification of psychological domestic violence. The actual vision of the solution of the existing problem, presented in the relevant proposals in the conclusions, is presented.

Key words: psychological domestic violence, emotional violence, continuing administrative offense, signs of qualification of psychological domestic violence, person of the offender, person of the victim of psychological domestic violence.